

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально - науковий інститут екології
Кафедра екології та менеджменту довкілля

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Виконав: студент 2 курсу, групи ЗДЕ-62
спеціальності : 101 «Екологія»

(шифр і назва напрямку підготовки, спеціальності)

_____ / Іван ДРАЛО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Андрій АЧАСОВ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / _____
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о. завідувача кафедри _____ / Андрій АЧАСОВ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Світлана КРИВУЛЬКІНА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Світлана БУРЧЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2023 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

Інститут: Навчально-науковий інститут екології
Кафедра: екології та менеджменту довкілля
Рівень вищої освіти: магістр
Спеціальність 101 Екологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри

_____ / проф. Андрій АЧАСОВ
підпис ім'я та прізвище

“ ___ ” _____ 2023 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)

ДРАЛЮ Іван Григорович
(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи на тему Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення та шляхи її підвищення

керівник роботи Андрій АЧАСОВ, д. с.-г. наук, професор,
(ім'я, прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “ ___ ” _____ 20__ року № ___

2. Строк подання студентом роботи 19. 11. 2023 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

- Здійснити детальний аналіз наукових праць, приділяючи особливу увагу обраній темі:
  - теоретичні засади еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель;

- дослідження методів обробітку ґрунту та застосування добрив у сільському господарстві;
  - оцінка впливу сільськогосподарської діяльності на біорізноманіття та водні ресурси через аналіз;
2. Розглянути показники діяльності досліджуваного підприємства;
  3. Оглянути дані про ключові показники результативності використання сільськогосподарської землі;
  4. Оцінити вплив експлуатації земельних ресурсів на навколишнє середовище;
  5. Вивчити найефективніші стратегії та підходи до використання землі, враховуючи екологічні та економічні аспекти;
  6. Проаналізувати результати дослідження та зробити відповідні висновки.
4. План роботи згідно намічених етапів:

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Загальний аналіз теоретичних основ еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування
2	Методи дослідження ефективногоземлекористування
3	Аналіз та узагальнення результатів дослідження
4	Рекомендації щодо підвищення еколого-економічної ефективності

5. Дата видачі завдання « 08 » травня 2023 року

Студент

_____

підпис

Іван ДРАЛО

ім'я і прізвище

Керівник роботи

_____

підпис

проф. Андрій АЧАСОВ

посада, ім'я і прізвище

АНОТАЦІЯ

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ
ПІДВИЩЕННЯ**

Іван ДРАЛО

Кваліфікаційна робота «Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення та шляхи її підвищення» містить 43 сторінки, 4 розділи, 4 рисунки, 7 таблиць, 24 використаних джерела.

Мета кваліфікаційної роботи: на прикладі конкретного господарства дослідити основні напрями покращення стану сільськогосподарських угідь.

Об'єкт дослідження: процеси еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у фермерському господарстві.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти економічно та екологічно ефективного використання земельних ресурсів.

Основними методами дослідження є опрацювання наукової літератури, аналітичний аналіз, синтез, методи узагальнення та порівняння.

Робота спрямована на оцінку еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель і розгляд шляхів для її підвищення. Дослідження включає аналіз економічних показників сільськогосподарського господарства та еколого-економічну ефективність його діяльності. Шляхом аналізу фінансових показників підприємства, визначається вплив сільськогосподарської діяльності на природне середовище. Застосовуються методи прогнозування оптимального використання земельних ресурсів та ефективного використання ресурсів.

Кваліфікаційна робота написана на основі власних наукових досліджень, інформації з наукових статей та матеріалів, доступних на Інтернет-ресурсах.

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ, СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ
ЗЕМЛІ, ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ, УПРАВЛІННЯ
РЕСУРСАМИ, СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО**

ABSTRACT

ECOLOGICAL-ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE AND WAYS TO ENHANCE IT

Ivan DRALO

This qualification paper, titled "Ecological-Economic Efficiency of Agricultural Land Use and Ways to Enhance It," comprises 43 pages, divided into 4 chapters, includes 4 figures, and references 24 sources.

Objective: The aim of this qualification paper is to investigate key directions for improving the state of agricultural lands, using a specific farm as a case study.

Research Object: The research focuses on the processes of ecological-economic efficiency in utilizing land resources within a farm.

Research Subject: The theoretical aspects of economically and ecologically efficient land resource utilization.

Research Methods: The primary research methods include literature review, analytical analysis, synthesis, methods of generalization, and comparison.

The work aims to assess the ecological-economic efficiency of agricultural land use and explore strategies for its enhancement. The research involves analyzing economic indicators of the farm and its ecological-economic efficiency. By examining the financial performance of the enterprise, the impact of agricultural activities on the natural environment is determined. Forecasting methods are applied to optimize land resource utilization and ensure efficient resource management.

The qualification paper is based on independent scientific research, information from scientific articles, and materials available on internet resources.

Keywords: ECOLOGICAL-ECONOMIC EFFICIENCY, AGRICULTURAL LAND, ENHANCEMENT STRATEGIES, RESOURCE MANAGEMENT, AGRICULTURE

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ	
1.1. Еколого – економічні проблеми використання земельних ресурсів в Україні.....	9
1.2 Економіко-екологічні засади ефективного використання, охорони та відтворення земель сільськогосподарського призначення.....	12
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЛІ.....	16
РОЗДІЛ 3 ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	
3.1. Організаційно-економічна характеристика господарства.....	20
3.2. Аналіз еколого-економічних показників ефективності Землекористування.....	22
РОЗДІЛ 4 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ	
4.1 Оптимізація використання земель господарства на перспективу.....	27
4.2 Напрями підвищення ефективності екологічнобезпечного Землекористування.....	31
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми полягає в тому, що сільське господарство визнається ключовим елементом сучасної економіки та виробництва продуктів харчування. Зростання населення, погіршення екологічної ситуації та зміна клімату висувають вимогу до забезпечення ефективного та стійкого використання земельних ресурсів. Еколого-економічна ефективність сільськогосподарського землекористування є критично важливою для сталого розвитку сільського господарства та підтримки біорізноманіття в природних екосистемах. Це включає зменшення впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля та ефективне використання земель.

У відповідь на ці виклики, використання новітніх технологій у сільському господарстві, таких як точне землеробство та роботизовані системи, набуває все більшого значення. Ці технології спрямовані на зменшення витрат на робочу силу, паливо та добрива, сприяючи при цьому позитивному впливу на навколишнє середовище та економіку господарства. Ефективне управління земельними ресурсами може також сприяти підвищенню продуктивності та якості сільськогосподарської продукції, сприяючи стійкому економічному розвитку.

Великою вагою наділене питання екологічної політики в галузі сільськогосподарського землекористування та забезпечення балансу економічних інтересів між усіма учасниками господарювання в аграрному секторі України. З цього приводу, екологічна оцінка цих земель повинна враховувати не лише якість їхнього стану, а й рівень інтенсивності їх сільськогосподарського використання.

Мета кваліфікаційної роботи: на прикладі конкретного господарства дослідити основні напрями покращення стану сільськогосподарських угідь.

Об'єкт дослідження: процеси еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у фермерському господарстві.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти економічно та екологічно ефективного використання земельних ресурсів.

Гіпотеза дослідження: при впровадженні ефективних технологій у сільське господарство та вдосконаленні методів управління земельними ресурсами

можливо досягти позитивного впливу на екологічні показники, підвищити виробничу продуктивність та одночасно забезпечити економічну вигоду для аграрних підприємств. Гіпотетично припускається, що такий підхід сприятиме збалансованому використанню сільськогосподарських земель, зменшенню негативного впливу на довкілля та підвищенню стійкості господарювання в умовах сучасних екологічних викликів.

Завдання дослідження:

вивчення теоретичних аспектів еколого-економічної ефективності використання с.-г. земель;

- розглянути пособи покращення стану ґрунтів;
- провести аналіз господарської діяльності досліджуваного господарства;
- розробити практичні рекомендації підвищення еколого-економічної ефективності діяльності досліджуваного підприємства.

Методи дослідження: є опрацювання наукової літератури, аналітичний аналіз, синтез, методи узагальнення та порівняння.

Наукова новизна: дослідження має наукову новизну в контексті вивчення еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. Новаторські аспекти роботи включають аналіз впливу ефективних технологій та управлінських підходів на екологічний стан земель, а також розгляд шляхів підвищення стійкості аграрних систем.

Практичне значення: результати дослідження мають велике практичне значення для сільськогосподарського сектора. Впровадження рекомендацій та стратегій, розроблених на основі отриманих даних, може сприяти підвищенню ефективності сільського господарства, зменшенню впливу на довкілля та поліпшенню стійкості господарювання. Практичні висновки дослідження можуть бути корисними для прийняття рішень на рівні аграрних підприємств, регіональних управлінь та національної політики у сфері сільськогосподарського землекористування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

1.1. Еколого – економічні проблеми використання земельних ресурсів в Україні

Сучасне використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального ресурсокористування. Порушення економічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень створює негативні впливи на стійкість агроландшафтів. Проблеми також виникають через ігнорування науково-обґрунтованих систем управління аграрним виробництвом, недостатній контроль за дотриманням сівозмін, органічних та хімічних меліорацій, а також руйнування зрошуваних та осушуваних меліоративних мереж. З цієї причини важливим стає постійний моніторинг та аналіз процесів землекористування для обґрунтування подальших раціональних трансформацій.

Незважаючи на техніко-технологічні досягнення, сучасне суспільство відчуває дефіцит енергії, сировини, води, продуктів харчування і земельних ресурсів. Зростання населення та використання потужних технологій створюють антропогенний тиск на природу. Проблеми також виникають у зв'язку з екологічним забрудненням та виснаженням окремих природних ресурсів. Особливо гострою стає потреба у збереженні відтворювального, відновлювального та асимілятивного потенціалів природного середовища.

В умовах сучасного сільськогосподарського виробництва спостерігається погіршення механічних властивостей, зменшення родючості і деградація земельних ресурсів. Інтенсивне використання сільськогосподарських земель призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення, втрату грудкозернистої структури та зменшення водопроникності та аераційної спроможності. Територіальна розораність в Україні перевищує світові

показники, що викликає занадто великий антропогенний тиск на ґрунти. Этот тиск становить понад 68%, а в південних регіонах — навіть 90%, в той час як у країнах ЄС цей показник не перевищує 35%, а високорозвинених країнах, таких як США, — 20,0%. [13].

Незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, яка не виявляє тенденцій до змін, свідчить про необхідність обґрунтованого та виваженого підходу до землекористування. З іншого боку, це вказує на те, що екстенсивний спосіб використання землі в Україні вичерпано. Особливі обмеження для ефективного господарювання на інноваційній основі створює нестабільне фінансово-економічне становище більшості малих та середніх сільськогосподарських підприємств, а також домогосподарств населення, які становлять основну частину суб'єктів агробізнесу. Це ускладнюється значними порушеннями в галузевій структурі вирощуваних сільськогосподарських культур.

З метою збереження ґрунтів та підтримання їх родючості вчені України рекомендують вивести з активного обробітку приблизно 10 млн га найгірших земель і зосередити всі наявні ресурси на 24,2 млн га кращих земель. За розрахунками дослідників, концентрація матеріальних і фінансових ресурсів на 24,2 млн га надає можливість повністю забезпечити населення країни продуктами харчування власного виробництва і мати сталий річний експорт зерна на рівні 7,0 млн т; олії — 3,4—3,8 млн.; м'яса — 1,0 млн. т. [18].

Основні заходи щодо ресурсозбереження представлені на рисунку 1.1. Збереження продуктивності та відтворення ґрунтів надзвичайно важливе і вимагає належної меліоративної діяльності та відповідного фінансування. Тим не менше, витрати на заходи проти ерозії та інші землеробські заходи зменшуються. Наприклад, витрати на охорону сільськогосподарських земель збільшилися на третину за останні роки і щорічно розширюються на 100 тисяч гектарів, при цьому вміст гумусу в ґрунтах знизився на 25% [21].

Проблема гідромеліорації сільськогосподарських угідь, а також будівництва водогосподарських та гідроенергетичних об'єктів стала гострою

екологічною проблемою. Дослідження вказують на те, що більшість гідромеліоративних, водогосподарських та гідроенергетичних об'єктів перебувають у конфлікті з природним середовищем [17].

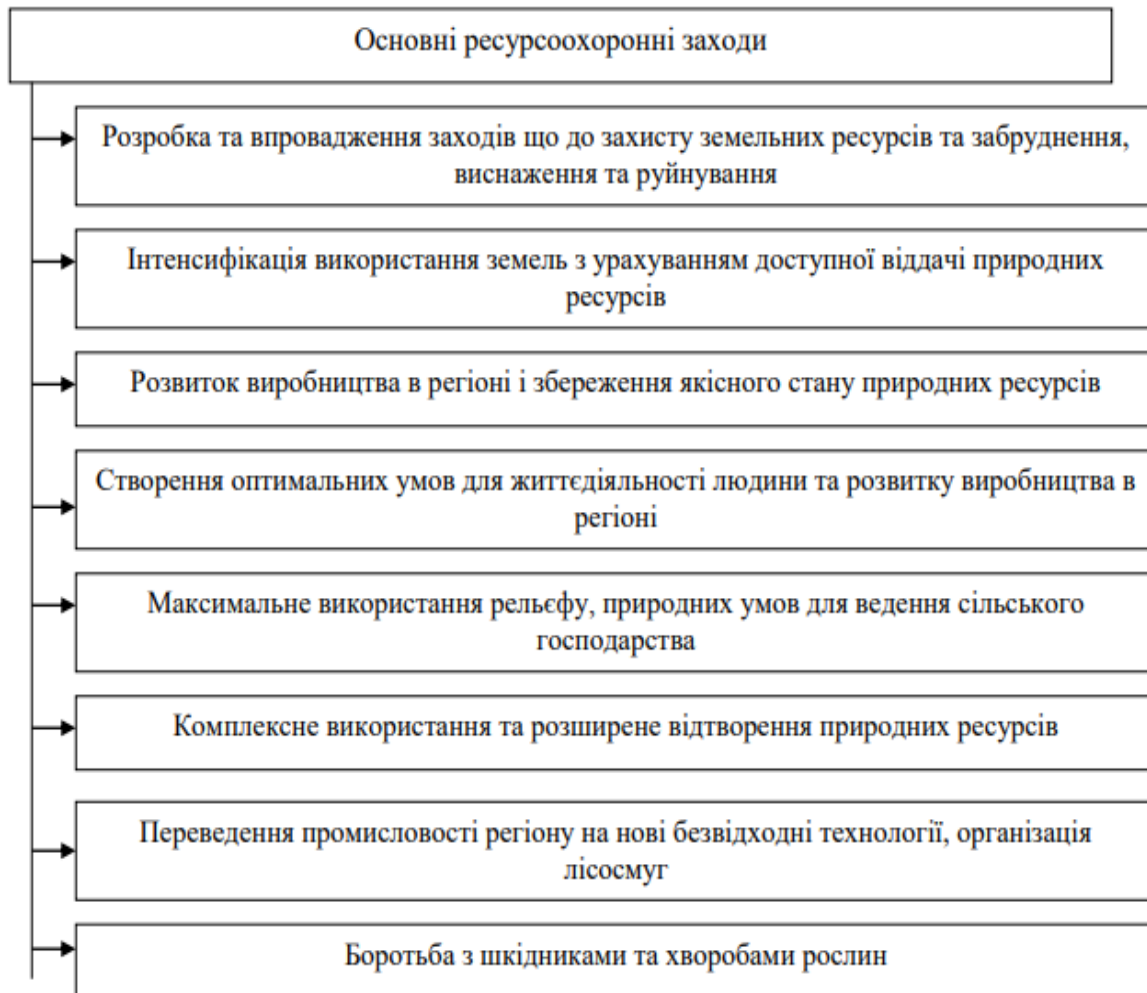

Рис.1.1 Основні ресурсоохоронні заходи в Україні

Аналіз використання земельного фонду в Україні свідчить про серйозні втрати в економіці країни через підтоплення міст і сіл. Структура агроландшафтів виявляється нераціональною та екологічно несбалансованою. Відношення між сільськогосподарськими та лісовими угіддями, ріллею та іншими видами сільськогосподарських угідь є недоцільними як з економічної, так і з екологічної точки зору. Стан земельного аграрного фонду викликає серйозні турбулентності, оскільки родючість ґрунтів у більшості областей країни катастрофічно знижується, а масштаби ерозії збільшуються [6].

Однією з проблем є поверхневий обробіток ґрунту, що може викликати ерозійні процеси та втрати поживних речовин та вологи. Важливе значення в збереженні ґрунтів та їхньої родючості може мати меліоративна та біологічна системи землеробства. Проте витрати на землеробські та меліоративні роботи постійно зменшуються, що підсилює екологічні проблеми [7].

Земельна політика має бути спрямована на раціональне розподіл земель та створення екологічно сталих агросистем. Для цього необхідно надавати особливу увагу інформаційному забезпеченню правового, економічного та еколого-економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання. Проблему раціонального використання земельних ресурсів слід розглядати як комплексну систему землевпорядних заходів з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою та досягнень науково-технічного прогресу [5].

1.2 Економіко-екологічні засади ефективного використання, охорони та відтворення земель сільськогосподарського призначення

Для забезпечення ефективного використання та охорони земель сільськогосподарського призначення необхідно провести оцінку екологічності сільськогосподарського землекористування. Це включає дві основні групи критеріїв оцінки екологічного стану земель. Перша група критеріїв оцінює вже забруднені землі та ті, які втрачають природні властивості. Ця група спрямована на визначення ступеня пошкодження земель та їхнього впливу на природні системи. Друга група критеріїв оцінює потенційні втрати природних властивостей та можливі забруднення. Це стосується аналізу можливих наслідків для природи в майбутньому [9].

Необхідно враховувати, що в Україні є значна кількість земель, які піддаються водній ерозії та дефляційним процесам. Це вимагає уважного вивчення та впровадження заходів для запобігання подальшим втратам природних властивостей земель.

Також, екологізація сільськогосподарського землекористування передбачає підвищення продуктивності та екологічної стійкості сільськогосподарських культур, впровадження екологічного землеробства, економічно ефективного та екологічно безпечного використання природних властивостей земель, а також створення умов для сприятливого сільськогосподарського виробництва.

Охорона та використання сільськогосподарських земель повинні бути збалансованими і враховувати природні механізми. Дійсно, важливо не лише уникати негативного впливу на навколишнє середовище, а й розвивати практики, що сприяють збереженню та відтворенню природних ресурсів.

Ключові принципи:

1. Сільське господарство повинно враховувати цикли росту, водного обміну, та інші природні процеси, адаптуючи свою практику до них.

2. Намагатися досягти сталого використання землі, зберігаючи природні ресурси та мінімізуючи негативний вплив.

3. Зосередження на збереженні природних властивостей земель і уникненні штучних втручань, які можуть тимчасово поліпшити, але не вирішують проблему довгостроково.

4. Оптимізація витрат для зменшення негативного впливу, при цьому забезпечуючи економічну вигоду.

5. Розвиток і впровадження нових технологій та методів, спрямованих на поліпшення стійкості екосистем.

Необхідно враховувати, що впровадження вказаних заходів передбачає взаємодію всіх зацікавлених сторін, таких як уряд, сільськогосподарські підприємства, наукові установи і громадські організації. Це вимагає комплексного підходу, оскільки має справу з взаємодією людини і природи. На сьогодні особливо актуальною є проблема збереження екосистем і агроекосистем на регіональному рівні. Запровадження системи адаптивного сільськогосподарського землекористування може вирішити більшість екологічних проблем, але його реалізація пов'язана з великими труднощами.

Ефективність природоохоронних заходів залежить від відповідності інтенсивності і масштабів сільськогосподарського землекористування, сталості і неперервності самовідтворювальних процесів на землях сільськогосподарського призначення.

Максимально можливі економічні показники сільськогосподарського землекористування повинні досягатися лише в рамках забезпечення достатнього рівня щодо відтворення самих земель. Це передбачає збільшення критеріїв і показників економічної та інших видів оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування, а також ефективності заходів щодо охорони і використання земель.

Особливу вагу набуває дотримання землевласниками та землекористувачами умов загальної екологічної безпеки сільськогосподарського землекористування. Самі земельні ресурси з їхніми особливостями та властивостями слід розглядати як засіб сільськогосподарського виробництва.

Екологічна безпека сільськогосподарського землекористування та охорони земель сільськогосподарського призначення є важливим аспектом, який ґрунтується на покращенні якості земель та прилеглого середовища. Це передбачає перехід від запобігання погіршенню природних характеристик цих об'єктів до зменшення ймовірностей виникнення небезпеки для здоров'я сільськогосподарських працівників і місцевого населення. Основна концепція полягає в трансформації визначення "екологічної небезпеки" у визначення "екологічної безпеки", що дозволяє більш збалансовано розглядати життєдіяльність природних та штучних екосистем.

В ракурсі екологічної безпеки сільськогосподарського землекористування важливо розглядати не лише безпечність для здоров'я людей у відношенні окремих видів сільськогосподарської продукції, але й безпечність конкретної кількості продукції одного виду. Інший важливий аспект пов'язаний із забезпеченням екологічної безпеки під час використання та охорони земель сільськогосподарського призначення при вирощуванні

певного виду сільськогосподарської продукції у заданій кількості. Це охоплює як безпечність природно-кліматичних умов, так і безпечність умов праці сільськогосподарських працівників та умов проживання місцевого населення. Таким чином, екологічна безпека сільськогосподарського землекористування визначається припустимим рівнем негативних змін у процесі сільськогосподарського виробництва, які не впливають на здоров'я, передусім місцевого населення та працівників, як через природно-кліматичне середовище, так і через процес виробництва та отриману сільськогосподарську продукцію. Таким чином, екологічна небезпека сільськогосподарського землекористування визначається рівнем можливих негативних змін у зазначених вище компонентах процесу сільськогосподарського виробництва та процесу споживання сільськогосподарської продукції.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЛІ

В умовах динамічних ринкових перетворень важливим є вчасне та якісне проведення аналізу стану виробництва та виявлення можливих резервів підвищення його ефективності. Це можливо здійснити лише застосовуючи сучасні методи аналізу та систему взаємопов'язаних показників. Оцінка ефективності використання сільськогосподарських земель може бути проведена за допомогою економічних показників, проте перед цим важливо розглянути різноманітні фактори, які безпосередньо впливають на цю ефективність.

Доцільність використання сільськогосподарських земель тісно пов'язана з показниками родючості ґрунтів та обсягами матеріально-фінансових вкладень у виробництво. Родючість ґрунтів обумовлена географічним розташуванням і впливом кліматичних умов. Ступінь розвитку продуктивних сил залежить від способу використання земель, сільськогосподарської техніки, використання добрив, організації праці та інших факторів [23].

За думкою В.В. Макарової, ефективність використання земель включає природні характеристики земель (родючість, рельєф, розташування) та ступінь розвитку продуктивних сил (культура землеробства, технології виробництва, матеріально-технічна база). Вона підкреслює, що раціональне використання земель та землемісткість сільськогосподарської продукції є ключовим для підвищення економічної ефективності виробництва в умовах ринкової конкуренції. Метод питомої участі, який вона використовує, базується на двох складниках: об'єктах (площі сільськогосподарських угідь) і порівнюваних показниках (вартості виробленої продукції). На думку О.І. Зінченка, під час визначення економічної ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва визначають показники, що характеризують використання господарської території: співвідношення сільськогосподарських угідь до

загальної площі підприємства (характеризує структуру земельних угідь); рівень розораності (характеризує структуру сільськогосподарських угідь); співвідношення посівної площі окремих видів культур до загальної площі посіву (характеризує структуру посівних площ) [12].

Ключовий показник економічної ефективності використання землі визначається вартістю виробленої продукції на одиницю площі. Цей показник не лише відображає ефективність використання землі, але і враховує весь виробничий потенціал підприємства, його взаємодію та взаємозамінність. Економічна ефективність виробництва становить ключовий показник результативності діяльності підприємств. За деякими вченими, економічна ефективність оцінюється за співвідношенням виробленої продукції на 100 га сільськогосподарських угідь.

Для оцінки ефективності економічного управління сільськогосподарськими землями розроблено методика, яка використовує результативні показники ефективності та інтенсифікації використання сільськогосподарських земель. Ці показники включають натуральні та економічні показники, такі як вихід продукції на одиницю площі, приріст продукції на одиницю площі, вартість валової продукції на 1 га в зв'язку з основними фондами, собівартість продукції, вихід валового і чистого доходу на один га землі тощо.

Економічна ефективність визначається як співвідношення між ресурсами та результатами виробництва, при цьому отримують вартісні показники ефективності виробництва. Дослідження в цьому напрямку проводили такі вчені, як В. Андрійчук, В. Збарський, В. Мацибора. Наприклад, В. Збарський розглядає економічну ефективність як досягнення максимального виробництва продукції, необхідної для суспільства, за мінімальні витрати праці та ресурсів на одиницю продукції. Групування показників може включати вартісні показники виробництва валової продукції, вартості товарної продукції, чистої продукції, прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, а також натуральні

показники, які характеризують продуктивність певної частини сільськогосподарських угідь, і вартісні - усієї їх площі [1].

Екологічна ефективність використання земельних угідь визначається за допомогою кількох показників, які характеризують вплив сільськогосподарської діяльності на навколишнє середовище. До них належать:

Зменшення витрат на ліквідацію наслідків антропогенного навантаження: Цей показник вказує на те, наскільки сільське господарство сприяє зниженню негативного впливу на природне середовище та зменшенню забруднення. Умови для відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель:

Показники екологічної ефективності включають:

1. Спрямованість витрат на технології та обладнання, спрямовані на зменшення негативного впливу.
2. Спрямованість витрат на догляд і відновлення плодючості ґрунтів.
3. Оцінка впливу на стан ґрунтів, таких як родючість та стійкість до ерозії.
4. Оцінка того, наскільки інтенсивно використовуються земельні ресурси.
5. Визначення ступеня впливу на екосистему.

Ці показники сприяють аналізу екологічної стійкості та визначенню того, наскільки сільське господарство відповідає екологічним критеріям. Окрім того, врахування соціальної ефективності та показників, таких як рівень зайнятості та безпеки життя, дозволяє забезпечити гармонічний розвиток сільських територій.

В умовах ринкової економіки повноцінна оцінка економічної ефективності господарств може бути проведена лише після реалізації продукції [24]. Вчений В.Г. Андрійчук вказує на важливість використання показників інтенсивності та ефективності використання земельних ресурсів при характеристиці та оцінці їхнього використання. Рівень інтенсивності використання земель визначається такими показниками, як ступінь

господарського використання землі, розораність, меліорованість, питома вага інтенсивних культур у загальній посівній площі підприємства, та коефіцієнт повторного використання землі [8].

Отже, ефективність використання земельних угідь є комплексним процесом, який ґрунтується на аналізі численних чинників та показників, що виникають внаслідок процесу обробки землі. Різноманіття цих чинників та їх вплив призводять до різних підходів учених до оцінки ефективності використання земельних угідь. Важливо відзначити, що сам термін "ефективність" може мати різноманітні аспекти, такі як екологічний, економічний, соціальний, та інші [22].

З огляду на специфіку сільськогосподарської галузі особливу увагу слід звертати на еколого-економічну ефективність використання земель. Це концепція, яка включає в себе не лише отримання прибутку та ефективного господарювання на угіддях, але також досягнення стійкого врожаю екологічно чистої продукції. Оцінка економічної ефективності землі враховує фактори прямого та опосередкованого впливу на землекористування в умовах ринкової конкуренції. Критерії для оцінки використання земельних угідь у сільському господарстві можуть включати кількісну та якісну оцінку виробничого потенціалу, інтенсивність використання землі та ефективність використання землі. У дослідженні використовувалися дані законів України, нормативно-правових актів, офіційні матеріали органів управління сільського господарства та статистики, а також результати спостережень та досліджень автора.

РОЗДІЛ 3

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Організаційно-економічна характеристика господарства

Ефективне використання земельних ресурсів є важливим елементом розвитку сільського господарства та економіки країни в цілому. Якість землі та спосіб її використання визначають продуктивність і стабільність господарств. Сільські землі є важливою виробничою силою, і ефективне їх використання є ключовим для досягнення стійкого та прибуткового сільськогосподарського виробництва.

Власники та користувачі земель отримують дохід від сільськогосподарської діяльності. Проте важливо усвідомлювати, що недбале використання може призвести до тимчасового доходу, оскільки збирання врожаю може призвести до вилучення поживних речовин і погіршення родючості ґрунту. Проте, за правильного управління та обробки, земельні ресурси можна вдосконалити, підвищити родючість та забезпечити стабільне виробництво у сільському господарстві.

Україна, проводячи реформи у сільському господарстві, спостерігає нові тенденції, зокрема, розвиток фермерських господарств. Фермерські господарства є формою підприємницької діяльності, яка створюється через утворення юридичної особи та може включати в себе різноманітні види сільськогосподарської продукції. Зростання фермерських господарств свідчить про перспективність цього напрямку [2].

Розмір фермерських господарств тісно пов'язаний з їхньою спеціалізацією та ефективністю використання ресурсів. Спеціалізація виробництва та розмір земельних угідь є ключовими факторами у вирішенні питань про розширення чи обмеження ділянок. Обґрунтування спеціалізації включає в себе вивчення потреб господарства у ресурсах, аналіз альтернатив та

оцінку витрат і прибутків. Важливо визначити обсяг інвестицій та статутного капіталу для забезпечення ефективного виробництва. Досліджуване фермерське господарство є формою підприємницької діяльності, яка була створена через утворення юридичної особи. Розглянемо використання земельних ресурсів на прикладі діяльності фермерського господарства, яке розташоване в Полтавській області, с. Сасинівка. Утворене у 2019 р.

При обґрунтуванні спеціалізації важливо:

- обґрунтувати потреби господарства в ресурсній базі (земля, техніка, трудові ресурси, будівлі, фінанси);
- вивчити та вибрати альтернативи передбачуваної спеціалізації; провести аналіз витрат та прибутків для кожної галузі;
- визначити обсяг інвестицій або статутного капіталу для ефективного виробництва.

Розглянемо виробничий напрямок (спеціалізацію) досліджуваного фермерського господарства за даними річних звітів за три роки стосовно структури товарної продукції (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура товарної продукції фермерського господарства

Вид товарної продукції	2020 р.		2021 р.		2022 р.		В середньому за 3 роки	
	Тис. Грн	Структура, %	Тис. Грн	Структура, %	Тис. Грн	Структура, %	Тис. Грн	Структура, %
Продукція рослинництва, всього	8322,2	97,7	7599,1	98,3	16078,6	98,7	10666,6	98,3
Зернові зернобобові ^і	3141,9	36,9	4831,0	63,6	8952,4	54,9	5641,8	52,2
Соляшник	5180,3	60,8	2638,3	34,7	7126,2	43,7	4981,6	46,1
Цукрові буряки (фабричні)	-	-	129,8	1,7	-	-	43,3	0,4
Реалізація іншої продукції, робіт і послуг	199,2	2,3	-	-	215,0	1,3	138,1	1,3
Усього підприємству ^{по}	8521,4	100,0	7599,1	100,0	16293,6	100,0	10804,7	100,0

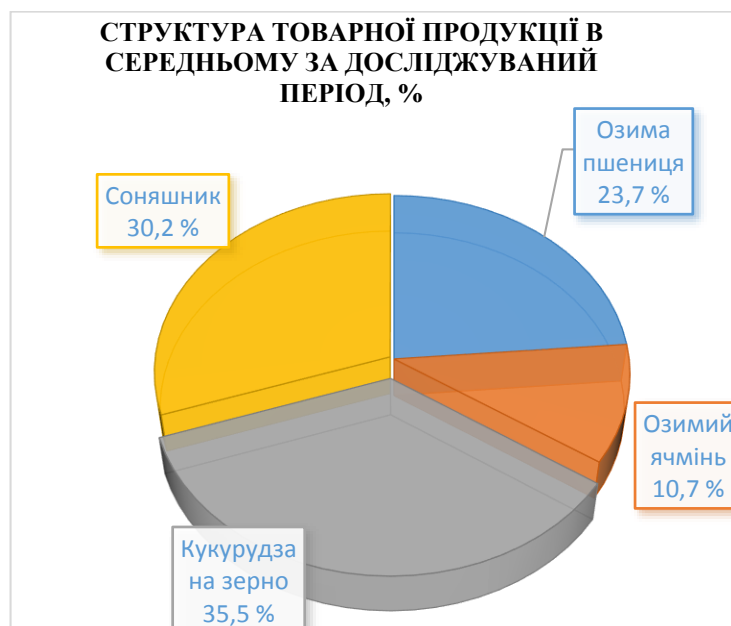

Рис. 3.1 Структура товарної продукції фермерського господарства, %

Найбільшу питому вагу в структурі товарної продукції, яка визначена в середньому за три роки, займає реалізація зернових та зернобобових культур – 52,2 %, друге місце – реалізації соняшника 46,1%. Виробництво соняшнику відзначилося великим зменшенням участі в загальній сумі продукції, з 60,8% у 2020 році до 43,7% у 2022 році. Можливо, це вказує на зміну стратегії господарства або на зміну попиту на ринку. Фермерське господарство має стабільний рівень виробництва та показує потенціал для подальшого розвитку.

3.2. Аналіз еколого-економічних показників ефективності землекористування

Визначення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів для потреб рослинництва включає різні показники. Наприклад, співвідношення сільськогосподарських угідь до загальної площі підприємства вказує на структуру земельних угідь, а рівень розораності характеризує структуру сільськогосподарських угідь. Використання оптимальної структури

посівних площ, заснованої на принципах екологічної та економічної доцільності, максимізації використання ґрунтово-кліматичних факторів, є ключовим засобом підвищення продуктивності земель сільськогосподарського призначення. Детальне вивчення структури посівних площ у фермерських господарствах може допомогти отримати більше відомостей щодо цього питання [20].

Подальший аналіз змін у землекористуванні господарства включає розгляд складу та структури земельних угідь. Оскільки основним видом угідь у господарстві є сільськогосподарські, обговоримо детальніше їхні розміри та структуру (див. таблицю 3.2).

Таблиця 3.2

Склад і структура земельних угідь ФГ «Драло»

Види угідь	Роки						В середньому за 2020-2022 рр.	
	2020 р.		2021 р.		2022 р.			
	га	%	га	%	га	%	га	%
Всього с.-г. угідь	1080,0	100,0	1081,0	100,0	1026,6	100,0	1063,5	100,0
З них: рілля	1080,0	100,0	1081,0	100,0	1026,6	100,0	1063,5	100,0

На початок 2022 року площа сільськогосподарських угідь, яку використовувало фермерське господарство, становила 845 гектарів, і вся ця площа була використана під рільництво. Проте, важливо враховувати, що стійке використання рільницьких земель без відпочинку може призвести до перевищеної експлуатації, що, в свою чергу, може викликати руйнування екологічного балансу та сприяти активному розвитку ерозійних процесів.

Зокрема, перевищена експлуатація ріллі може призводити до втрати родючого шару ґрунту, зменшення врожайності, а також забруднення ґрунту та водних ресурсів відпрацьованими агрохімікатами.

Для забезпечення стійкого та ефективного використання сільськогосподарських земель, необхідно враховувати принципи екологічної та

економічної доцільності при формуванні структури посівних площ. Оптимальне планування використання земельних ресурсів, зокрема врахування ротації культур та відпочинку ріллі, є ключовим аспектом у збереженні екологічного балансу та підвищенні продуктивності сільськогосподарських угідь.

Детальний аналіз структури посівних площ у фермерському господарстві може надати важливі відомості про те, як використовуються земельні ресурси, які культури вирощуються та які методи використовуються для збереження ґрунтового покриву та запобігання ерозії.

Таблиця 3.3

Структура посівних площ в фермерського господарства за 2020 – 2022 рр.

Культура	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення 2022р. до 2020р., +/-	
	га	%	га	%	га	%	га	%
озима пшениця	108,0	15,3	200,0	22,1	200,0	23,7	92,0	8,3
озимий ячмінь	200,0	28,4	120,0	13,3	90,0	10,7	-110,0	-17,7
кукурудза на зерно	247,0	35,0	300,0	33,1	300,0	35,5	53,0	0,5
соняшник	150,0	21,3	250,0	27,6	255,0	30,2	105,0	8,9
цукрові буряки (фабричні)	-	-	35,0	3,9	-	-	-	-
Всього посівів	705,0	100,0	905,0	100,0	845,0	100,0	140,0	0,0

З аналізу даних у таблиці можна зробити висновок, що фермерське господарство зазначеного суб'єкта управління здійснило зміни в структурі посівів протягом 2020 і 2022 років.

Зменшення площі під зерновими культурами:

- за вказаний період спостерігається зменшення площі, призначеної для посіву зернових культур. Це може свідчити про стратегічні зміни у вирощуванні культур, можливо, пов'язані з ринковими умовами, попитом чи іншими факторами.

- збільшення площі під технічними культурами, зокрема соняшником. Водночас, фермерське господарство виявило тенденцію до збільшення площі під технічними культурами. Зазначено, що площа посіву соняшнику зросла на 105 гектарів. Це може свідчити про орієнтацію на вирощування технічних культур, що може бути вигідним з економічної точки зору або відповідати потребам ринку.

Для більш глибокого розуміння причин змін у структурі посівів, може бути корисним вивчення додаткових факторів, таких як економічні умови, кліматичні умови, ринковий попит, агротехнічні новації та інші.

Загальною метою такого аналізу є розуміння динаміки та змін у господарській діяльності для розробки стратегій та прийняття обґрунтованих рішень.

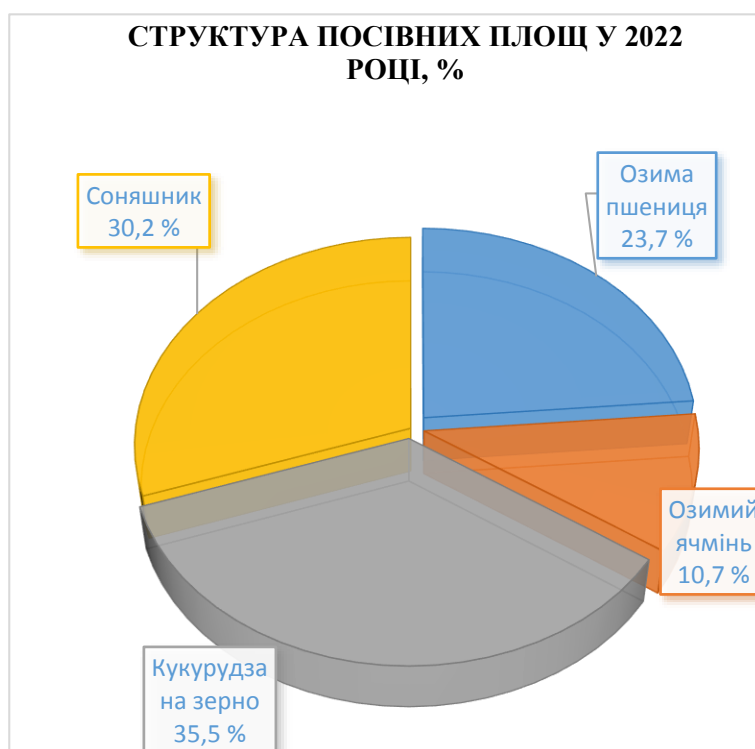

Рис. 3.2 Структура товарної продукції фермерського господарства, %

Фокус на вирощуванні соняшнику та кукурудзи на зерно, як основних культур на значній частині посівних площ, може призвести до важливих екологічних проблем, особливо у зоні лісостепу. Така монокультурна практика

може призвести до виснаження ґрунту, втрати його природних властивостей та нерівномірного навантаження на сільськогосподарські землі.

Кукурудза, яка є високоврожайною але азот-вимогливою культурою, може призводити до втрати азоту у ґрунті та забруднення навколишнього середовища. Довготривала культивування цих культур на одній території без зміни в сівоzmіні може знизити родючість ґрунту, що негативно позначиться на його стані та врожайності.

Оптимальна структура посівних площ, яка враховує сівоzmіну та розподіл площ під різні види культур, є важливою для збереження екологічної стійкості та продуктивності земель. Зазначена у таблиці структура посівних площ вказує на намагання до оптимізації використання земельних ресурсів, але для повноцінної екологічної стійкості може вимагати ще більшого різноманіття культур.

Дослідження екологічної цінності сільськогосподарських земель та їх впливу на структуру земельного фонду та сільськогосподарські угіддя важливо для розробки ефективних стратегій ресурсокористування та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Застосування менш інтенсивних форм землекористування на екологічно нестійких землях може відігравати ключову роль у збереженні природних ресурсів та забезпеченні екологічно стійкого сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 4

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ

4.1 Оптимізація використання земель господарства на перспективу

Оптимізація використання природного середовища становить складний виклик через необхідність збалансування економічних та екологічних потреб. Ландшафти, що складаються з природних середовищ та людських поселень, утворюють місцеві соціоекосистеми. Процес оптимізації природи повинен розвиватися з урахуванням збереження природного середовища та максимізації господарської ефективності, відповідаючи потребам населених пунктів. Оптимізація ландшафтів передбачає науково обґрунтоване управління взаємодією різних екосистем, таких як поля, луки, болота, водойми, ліси і інші.

Початкові роботи з оптимізації структури земель в Україні були проведені В.В. Докучаєвим, який визначив необхідність встановлення співвідношення між різними типами землеробських регіонів, такими як рілля, луки, болота, водойми та ліси. Важливим фактором було утримання цього співвідношення в межах норм для кожних місцевих умов і типу ґрунтів. Докучаєв підкреслював, що порушення цих норм призводить до деградації ґрунтів, вказуючи на винищення лісів, западин, луків та степів.

Українські вчені, такі як А.А. Молчанов та С.А. Генсирук, зосереджувалися на встановленні нормативів для лісистості в різних екорегіонах. Вони визначали оптимальні відсотки лісистості для Степу, Лісостепу і Полісся. З течією часу виникла потреба у більш комплексному підході до оптимізації земельного використання, який враховував більше аспектів, таких як економіка, екологія, рекреація та інші [3].

В Україні важливим етапом стало визначення необхідної площі для рекреаційних, оздоровчих та природоохоронних територій, що відзначає

зростання усвідомлення важливості раціонального використання природних ресурсів та збереження екологічної рівноваги.

Проблема оптимізації землекористування має важливе національне значення і вимагає комплексного підходу. Серед принципів раціонального землекористування важливо враховувати економічну ефективність, створення системи стимулів та покарань, врахування всіх природних факторів та впровадження екологічного моніторингу. Оптимізація землекористування має бути спрямована на створення ефективної системи, яка дозволить досягти економічного успіху, забезпечити екологічну безпеку та задовольнити потреби суспільства. При цьому важливо враховувати обмеження, такі як недостатність сільськогосподарських угідь, екологічний фактор, антропогенне навантаження та інші. Узагальнюючи, стратегія розвитку України повинна визначити головну ідею використання земельних ресурсів та реалізувати модель оптимізації, що враховує економічні, екологічні та соціальні аспекти [19].

Згідно з встановленими нормами для досягнення екологічної рівноваги в зоні змішаних лісів, розподіл земель має виглядати наступним чином: рілля – 24%, природні пасовища – 33%, ліси – 31%, урбанізовані та індустріальні території – 7%, інші – 5%. Вчені Інституту ґрунтознавства та агрохімії ім. А.Н. Соколовського запропонували підходити до проблеми оптимізації через концепцію ентропії. Агроландшафт розглядається як самоорганізована система, що залежить від хаосу і порядку, при цьому рілля вважається дестабілізуючим, а сінокоси, пасовища і ліси - стабілізуючими факторами.

Результати досліджень призвели до висновку про необхідність зменшення площі розораних земель в Україні на 10 млн га. Інші вчені також висловлювали аналогічні пропозиції щодо зменшення ріллі, варіюючи від 6 до 10 млн га. На основі узагальнення досліджень в Україні, Ю.А. Махортовим були розроблені рекомендації для оптимізації структури земельних угідь у всіх природних зонах країни. Проте, ці рекомендації не охоплюють всі категорії земель і стосуються лише сільськогосподарських земель. Зазначено, що

урахування природних умов і особливостей кожної території має бути враховане для коригування подібних рекомендацій.

Таблиця 4.1

Проект оптимального співвідношення земельних угідь в агроландшафтах України (%)

Природні зони і підзони	Рілля*	Природні кормові угіддя*	Ліси, всього**	В т. ч. полезахисні лісосмуги***
Полісся	40-50	45-50	36-37	0,5-1,0
Лісостеп	45-55	40-45	17-18	2,0-2,5
Північний і центральний Степ	55-60	36-40	10-11	2,5-3,0
Південний Степ	60-65	30-36	8-9	6,0-7,0

Згідно запропонованої оптимізації структури земель, планується вилучити з сільськогосподарського користування 9-12 млн га ріллі. У цей же час, площа пасовищ і сінокосів має зрости на 8,5-10,5 млн га. Це заходи призначені для зменшення розораності до 35-40% та збільшення лісистості до 20%, а також полезахисних зон до 4%. Ці перетворення мають створити підґрунтя для впровадження ефективного ґрунтоводоохоронного землеробства в Україні та підвищення його продуктивності.

Аналіз ситуації серед виробників зернових культур в Україні вказує на те, що концентрація земель може покращити виробничу ефективність. Проте, поки кількість виробників, які концентрують великі площі, залишається невеликою, і їх зростання відбувається повільно. Україна має перевагу господарств з невеликими земельними площами, що негативно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Середні показники врожайності пшениці в Україні становлять 24-26 ц/га, що удвічі менше, ніж в Європі [16].

Висока продуктивність сільськогосподарських угідь в країнах ЄС залежить від різноманітних факторів, включаючи структуру земель та сільськогосподарських угідь, а також площі посівів. Зазвичай вважається, що екологічно збалансовані аграрні землекористування мають від 30% до 50%

площі, відведеної під кормовими культурами. Україна має низький показник природних кормових угідь, які становлять лише 19% від загальної площі сільськогосподарських земель. Це недостатньо і вимагає суттєвих поліпшень для забезпечення екологічної стабільності країни.

Водночас із закликами зменшити площі, що перебувають під господарським впливом, є пропозиції щодо розширення площ для вирощування сільськогосподарської продукції. Ці пропозиції базуються на необхідності забезпечення продовольчої безпеки країни та використання потенціалу українських земель для економічної вигоди, особливо з урахуванням зростаючого світового дефіциту продовольства. Експерти оцінюють, що українські землі можуть забезпечити продовольством від 150 до 500 млн чоловік. Однак реалізація таких пропозицій повинна враховувати не лише економічні вигоди, а й екологічний імператив, не порушуючи екологічну рівновагу екосистем.

Раціональне використання земельних ресурсів та їхня охорона від природної та антропогенної деградації стає особливо важливим завданням. Умови глобалізації економіки вимагають розробки нової стратегії використання земельних ресурсів, зокрема у питаннях збільшення обсягів виробництва продовольства. В сучасних умовах глобальної економіки, продовольча безпека країни залежить від урожайності в агросфері та продуктивності тваринництва. Україна відстає в цих показниках від європейських держав у 2-3 рази, що призводить до високої собівартості сільськогосподарської продукції. Це призводить до неконкурентоспроможності української продукції не лише на світовому ринку, але й у самій країні, підірвавши продовольчу безпеку через зростаючу світову конкуренцію у сфері виробництва основних продуктів харчування.

Один із ключових пріоритетів продовольчого забезпечення України - розвиток зернового господарства. Основні положення його розвитку визначено у галузевій програмі «Зерно України 2008-2015», в якій передбачено збільшення виробництва зерна до 58 млн т до 2015 року, з експортом 10-12 млн

т. Основні шляхи досягнення цих обсягів включають підвищення ефективності виробництва через зміну структури посівів, впровадження прогресивного землекористування та обробітку ґрунтів, застосування мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Проте, необхідно наголосити, що станом на 2011 рік досягнуті позитивні результати у виробництві зернових. При цьому ключовою задачею є досягнення стабільних врожаїв близьких до запланованого рівня. У цьому контексті важливо враховувати оптимальну структуру посівних площ, але потрібно також урахувати, що досягнення стабільних результатів є великим викликом [14].

Основною метою продовольчої безпеки країни є забезпечення населення продуктами харчування високої якості при раціональному використанні земельних ресурсів та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Існують різні методи визначення оптимальної площі для забезпечення людини продуктами харчування, але їх вирішення має враховувати конкретні особливості кожного регіону, оскільки кожен регіон має свої унікальні особливості. Наприклад, для забезпечення однієї дорослої людини нормальним харчуванням, включаючи рослинну та тваринну їжу, необхідно від 0,5 до 2 га угідь в залежності від кліматичних умов.

Оптимізація та раціональне використання земельних ресурсів може призвести до досягнення не лише максимального еколого-соціально-економічного ефекту в управлінні земельними ресурсами, але й забезпечити продовольчу безпеку України. При цьому збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції повинно бути націлене як на запобігання продовольчій кризі, так і на збереження та раціональне використання земельних ресурсів.

4.2 Напрями підвищення ефективності екологобезпечного землекористування

У умовах ринкової економіки основною метою сільськогосподарських підприємств є досягнення високої ефективності виробництва, що передбачає

збільшення обсягів виробництва продукції при мінімізації витрат і максимізації прибутку. Для досягнення цього результату сучасним сільськогосподарським виробникам необхідно внести ряд організаційних змін у господарські процеси. Важливим аспектом в цьому контексті є раціональне використання площі сільськогосподарських угідь підприємства. Оптимізація структури посівних площ стає особливо актуальною в сучасних умовах, коли вимоги ринку визначають необхідність вирощування культур, що приносять значний прибуток (зернові, ріпак, соя). Однак, не враховуючи агротехнічні умови, ці культури не сприяють відновленню родючості ґрунту і можуть негативно впливати на його якість. Деякі культури, які підвищують родючість (багаторічні, однорічні бобові трави та їх комбінації), можуть бути виключені з сівозміни через зменшення поголів'я худоби. Таким чином, при розробці структури посівних площ важливо орієнтуватися на довгострокові перспективи, забезпечуючи науково обґрунтоване управління господарською діяльністю.

Крім того, в умовах сучасного господарювання підприємств сільськогосподарського сектора акцент робиться на досягненні стійкої ефективності та врахуванні довготермінових наслідків. Зокрема, врахування природних аспектів та дотримання агротехнічних вимог стають ключовими в розробці оптимальної структури посівних площ. Нині важливо не лише отримати тимчасовий прибуток, але й прагнути до стабільного підвищення родючості ґрунту та довгострокової ефективності виробництва. Сучасний підхід передбачає, що сільськогосподарські підприємства повинні використовувати наукові підходи в управлінні своєю діяльністю, зокрема враховувати результати наукових досліджень та здійснювати раціональне планування землекористування. Важливо також враховувати, що дотримання екологічних норм та створення умов для сталого ведення господарювання є невід'ємною частиною стратегії розвитку.

Отже, оптимізація структури посівних площ на сільськогосподарських підприємствах не лише сприятиме збільшенню ефективності виробництва, але

й дозволить враховувати екологічні та довгострокові аспекти. Управління земельними ресурсами повинно ґрунтуватися на балансі між економічною вигодою та збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Забезпечення оптимальних співвідношень між культурами та правильне чергування їх посівів є ключовими аспектами для інтенсифікації сільського господарства та виробництва конкурентоспроможної продукції. Ця стратегія також є важливим елементом забезпечення відтворення родючості ґрунту. Сівозміни відіграють критичну роль у відновленні та збереженні родючості ґрунту, а також у підтримці балансу гумусу та поживних речовин.

Цей підхід не лише сприяє підвищенню ефективності господарювання, а й сприяє стабільності у землеробстві. Крім того, правильне чергування посівів сприяє покращенню фітосанітарного стану полів, зменшує ризик захворювань та шкідників, і відіграє важливу роль у підтримці оптимального водного та повітряного режиму ґрунту.

У таблиці 4.2 відображено проект структури посівних площ досліджуваного господарства з урахуванням агроліміту відповідно до зони розташування (Лісостеп) в порівнянні з фактичними даними за 2022 р. Як ми бачимо, для оптимізації структури посівних площ, необхідно суттєво збільшити частину озимих культур (а саме озимої пшениці на 11,3% та озимого ячменю на 25%), в свою чергу, необхідно зменшити площі під соняшник (на 20 %) та кукурудзу (на 16%), тобто, порівнюючи проект з фактичними даними, робимо висновок, що підприємству необхідно зменшити площі під інтенсивні культури.

На жаль, часто власники сільськогосподарських підприємств використовують інтенсивні культури як спосіб отримати максимальний прибуток, не задумуючись про екологічні наслідки подібного способу ведення господарства.

Таблиця 4.2

Структура посівних площ в фермерського господарства (проект)

Культура	2022 р.		Проект		Похибка (проект від показника 2022 р.)	
	га	%	га	%	га	%
Озима пшениця	200,0	23,7	295,8	35,0	95,8	11,3
Озимий ячмінь	90,0	10,0	295,8	35,0	205,8	25,0
Кукурудза на зерно	300,0	36,0	169,0	20,0	-131,0	-16,0
Соняшник	255,0	30,3	84,5	10,0	-170,5	-20,3
Всього посівів	845,0	100,0	845,0	100,0	X	X

Запропоновану структуру посівних площ слід узяти до уваги при подальшій діяльності підприємства, оскільки оптимальна організація цих площ важлива не лише для задоволення потреб у сільськогосподарській продукції, а й для ефективного використання родючості ґрунту, оптимального використання опадів і сонячної енергії, а також для підвищення стійкості рослин до негативних погодних умов. Такий підхід сприяє захисту ґрунтів від ерозії та допомагає зберегти водний, поживний і біоенергетичний режим ґрунту [11].

Важливо враховувати, що вибір монокультурного вирощування сільськогосподарських культур або підходів, що наближені до монокультури, може мати негативний вплив на цілісність водних та поживних режимів ґрунту, а також на біоенергетичний баланс [4]. Рознообразність в посівах, навпаки, може забезпечити оптимальний використання ресурсів та покращити стійкість агроєкосистеми до різноманітних агрокліматичних умов. Такий підхід сприяє створенню більш стійких та продуктивних сільськогосподарських систем. У

таблиці 4.3 зображена динаміка урожайності сільськогосподарських культур за досліджуваний період.

Таблиця 4.3

Рівень урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерському господарстві за 2020-2022 рр.

Культура	Роки			2022 р. від 2020 р.	
	2020 р.	2021 р.	2022 р.		%
Озимі зернові	57,5	58,4	52,7	-4,8	91,7
Кукурудза на зерно	77,3	80,2	78,7	1,4	101,8
Соняшник	220,0	240,0	180,0	-40,0	81,8

Бачимо, що на 8,3% знизилась урожайність озимих зернових культур та соняшнику – на 18,2%.

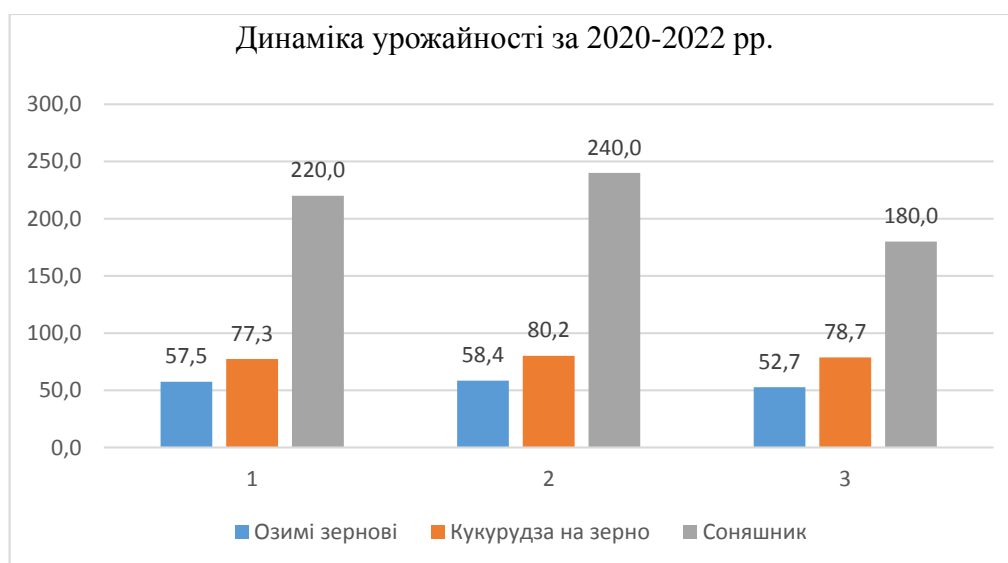

Рис. 4.1 Динаміка урожайності за 2020-2022 рр.

Урожайність сільськогосподарських культур залишається на середньому рівні, що свідчить про необхідність впровадження заходів для підвищення її результативності. Окрім позитивного екологічного впливу, оптимізація

структури посівних площ має також значний економічний потенціал, оскільки впливає на урожайність та загальну продуктивність земельних ресурсів.

Запровадження ефективних заходів, спрямованих на оптимізацію структури посівних площ, може призвести до підвищення валового виробництва, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню врожайності та якісного показника продукції. Це має ключове значення для економічного зростання сільськогосподарського сектору та забезпечення продовольчої безпеки.

Додатковий економічний ефект полягає в оптимальному використанні ресурсів, зменшенні витрат на виробництво та підвищенні конкурентоспроможності. Врахування ефективності використання земельних ресурсів стає ключовим аспектом стратегічного управління сільськогосподарським виробництвом, спрямованого на досягнення сталого розвитку та покращення якості сільськогосподарського виробництва.

У таблиця 4.4 наведено порівняльний аналіз показників урожайності у 2022 році з спроектованими значеннями у грошовому еквіваленті. При належній організації сівозміни та структури сільськогосподарських культур існує можливість підвищення урожайності принаймні на 10%, а в разі ячменю – у 4 рази.

Таблиця 4.4

Грошовий ефект при правильному використанні земель
сільськогосподарського призначення

Культура	Фактично за 2020-2022 рр.				Проектний розрахунок				
	Площа в середньому за 2020-2022 рр., га	Урожайність в середньому за 2020-2022 рр., ц/га	Валовий збір, т	Виручка від реалізації, грн	Площа (проект)	Урожайність (проект), ц/га	Валовий збір, т	Виручка від реалізації, грн	2022 р. до проекту* %
Озима пшениця	169,3333	56,2	95,2	754 661,09	296	61,82	182,9	1 450 108,03	192,15
Озимий ячмінь	136,6667	56,2	76,8	525 357,60	296	80	236,6	1 618 617,60	308,10
Кукурудза на зерно	282,3333	78,73	222,3	1 589 376,68	169	80,2	135,5	969 096,70	60,97
Соняшник	218,3333	2,26	4,9	71 547,83	85	27	22,8	330 817,50	462,37
Разом	806,6667	X	X	2 940 943,20	845	X	X	4 368 639,83	148,55

У таблиці відображено, який фінансовий вигравш можливий при належному використанні земель сільськогосподарського призначення. Очевидно, що оптимізація структури посівних площ має важливий вплив не лише на екологію, але й на фінансові показники. За проектними розрахунками, при оптимальній структурі площ підприємство може отримати зростання виручки на 13,55%. Це досягається завдяки збільшенню урожайності озимих зернових культур. Збереження відповідної структури посівів та сівозмін є ключовим заходом для підвищення урожайності, не вдаючись до інтенсивних методів виробництва.

Проект оптимізації структури посівних площ показує необхідність збільшення частини озимих культур та зменшення площ під інтенсивними культурами. Це сприятиме збереженню ґрунтової родючості та уникненню негативного впливу на навколишнє середовище. Урожайність озимих зернових та соняшнику знизилась. Оптимізація структури посівних площ може призвести до підвищення урожайності та загальної продуктивності землі. За правильної сівозміни та структури посівних площ, можливо збільшити врожайність та отримати більше прибутку. Оптимізація може призвести до збільшення виручки на 13,55%.

Оптимізація структури посівних площ має не тільки грошовий, а ще й екологічний ефект:

- запобігання ерозії ґрунтів за рахунок заміни просапних культур на зернові. Заміна рослин, які мають глибокий корінь і допомагають утримувати ґрунт, таких як просапні культури, на зернові, щоб запобігти втраті верхнього шару ґрунту від ерозії.
- зменшення використання важкої техніки для обробітку, яка ущільнює ґрунт. Скорочення використання важкого сільськогосподарського обладнання, яке може стискувати або ущільнювати верхні шари ґрунту під час обробітку.

- зменшення використання хімічних засобів захисту рослин та добрив. Зменшення кількості хімічних речовин, використовуваних для захисту рослин від шкідників та для добрива [10].

Узагальнюючи вищевикладене, можна визначити, що оптимізація структури земельних ресурсів та раціональне використання їх в сільському господарстві мають величезний потенціал для досягнення екологічних, соціальних і економічних переваг. Запропоновані заходи, такі як раціональна сівозміна, оптимальна структура посівних площ, та зменшення використання хімічних засобів, спрямовані на забезпечення сталого ведення сільськогосподарської діяльності. Ці заходи сприяють запобіганню ерозії ґрунтів, збереженню родючості ґрунту, та підвищенню продуктивності земель. Важливо також враховувати екологічні аспекти при плануванні та впровадженні нових агротехнологій. В цілому, ці заходи сприяють створенню екологічно стабільної та продуктивної сільськогосподарської системи, що є важливим кроком до забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Фермерське господарство, розташоване в Полтавській області, с. Сасинівка, має значний потенціал для оптимізації використання земельних ресурсів та поліпшення структури посівних площ. Важливими аспектами є збалансованість сівозміни та раціональне використання різних культур для забезпечення екологічної та економічної стійкості господарства. Господарство стикається з низкою екологічних та економічних проблем, що пов'язані з нераціональним використанням с.-г. земель, зокрема з неоптимальною структурою посівних площ. Для покращення еколого-економічної ситуації запропонований проєкт зміни структури посівних площ.

Аналіз структури посівних площ вказує на те, що підприємство може зазнавати перевищеної експлуатації ґрунту, що має потенційно негативний вплив на екологічний баланс та може сприяти ерозійним процесам. Оптимізація структури посівів може вирішити ці проблеми, збільшивши частку озимих культур та зменшивши площі інтенсивних культур, які можуть виснажувати ґрунт та зменшувати його родючість. Пропонується: зменшити площі просапних культур (соняшнику на 170,5 га, кукурудзи на 131,0 га) і збільшити площі посівів зернових культур (озима пшениця – на 95,8 га, озимого ячменю на 205,8 га.). Реалізація проєкту дозволяє збільшити економічну ефективність на 1 427 696,63 грн

Проєкт оптимізації структури посівних площ показує, що зміни в розподілі культур можуть привести до підвищення урожайності та загальної продуктивності ґрунту. Крім того, правильна сівозміна та структура посівів можуть призвести до збільшення економічної ефективності господарства, забезпечуючи більший грошовий ефект від вирощених культур. У цілому, впровадження запропонованих заходів з оптимізації є ключовим для створення стійкої та ефективної сільськогосподарської системи, яка б забезпечувала високу урожайність, продовольчу безпеку та економічний успіх господарства.

Оптимізація структури земельних ресурсів та раціональне їх використання в аграрному секторі мають значний потенціал для досягнення екологічних, соціальних і економічних переваг. Запропоновані ініціативи, такі як розумна сівозміна, оптимальна організація посівних площ і зменшення використання хімічних засобів, спрямовані на створення сталої аграрної діяльності. Ці заходи сприяють уникненню ерозії ґрунтів, збереженню його родючості і підвищенню продуктивності. Важливо також враховувати аспекти довкілля при розробці та впровадженні нових сільськогосподарських технологій. Узагальнюючи, ці ініціативи сприяють створенню екологічно стійкої та продуктивної системи сільського господарства, що визначає важливий крок у напрямку забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк С. В. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві. Економіка АПК. 2013. - № 5. С. 89-95.
2. Булигін С.Ю., Медведєв В.В, Стан родючості ґрунтів України та прогноз його змін за умов сучасного. Вісник Харківського національного аграрного університету. 2010. № 4. С. 69-74.
3. Бухало О.В. Організація ефективного землекористування в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ТОВ «ЕДЕНА», 2012. 417 с.
4. Гаража О.П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України. Економіка та суспільств. 2016. Вип. 3. С. 52-60. URL : www.economyandsociety.in.ua.
5. Головіна О.Л. Планування сільськогосподарського землекористування з урахуванням природно-ресурсного потенціалу. К. 2006. 356 с.
6. Гордієнко В.П. Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення: дисертація. 2010. Суми. С. 243.
7. Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій. Херсон, 2009. 417 с.
8. Гудзинський О.Д. Стратегічний розвиток підприємств аграрної сфери економіки України: аналітико-прогнозна оцінка: колективна монографія / За заг. ред. В.К.Савчука. К.: ЦП «Компринт», 2017. 366 с. 2.
9. Гулінчук Р.М. Ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення в Київській області. Ефективна економіка.. 2015. № 8. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
10. Дзядикевич Ю. В. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія. Тернопіль: Астон, 2016. 392 с.
11. Коробська А. О. Еколого-економічні засади формування раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Інновації в освіті, науці та

виробництві: Перша міжнародна науково-практична відео-онлайн конференція, м. Мукачево, 23–24 листопада 2017 року: тези доповіді. К. 2017. С. 90–91.

12. Коробська А. О. Проблеми становлення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Економіка АПК. 2019. №4.

13. Краснолуцький О.В., Шевченко О.В. Еколого-економічний стан і способи сучасного сільськогосподарського землекористування. Вісник аграрної наук.: 2018. № 3(780).

14. Лазарєва О.В. Парадигма розвитку землеустрою в системі управління землекористуванням. Економіка АПК. 2006. № 10. С. 59-63

15. Мельник П.П. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроєкосистемах. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроєкосистемах: монографія. Київ. 2016. 328 с.

16. Паляничко Н.І. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 128-132.

17. Саблук П.Т. Засади трансформаційних процесів в аграрній сфері. Національна економіка. Інтелект ХХІ. № 4. 2014. С.36

18. Сєдов А.О. Земельно-ресурсний потенціал як основа ефективного сільськогосподарського підприємства. Інноваційна економіка. 2012. № 11(37). С. 154-160.

19. Сидорук Б. Оцінювання збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі: основні етапи і система показників. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2017. № 4. С. 59-67.

20. Сохнич А.Я. Системна організація ландшафтів - основа раціонального землекористування та екосистем. Землевпорядний вісник. 2010. № 2.

21. Сохнич А.Я., Грушкевич Г.С. Особливості використання земельних ресурсів: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 13. С. 162-165. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_13_38.

22. Трофименко Н.В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2015. № 2(51). Т. 2. С. 12-20.

23. Харченко Т.Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки. АПЕ. 2003. № 2. С. 70-73.

24. Шибаніна, О. В., Федосєва Г.С. Формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на світовому ринку: теоретичний аспект . Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 2. С. 259-266.